

müslüman hıristiyan münasebetleri bağlamında oryantalizmin ortaya çıkışı

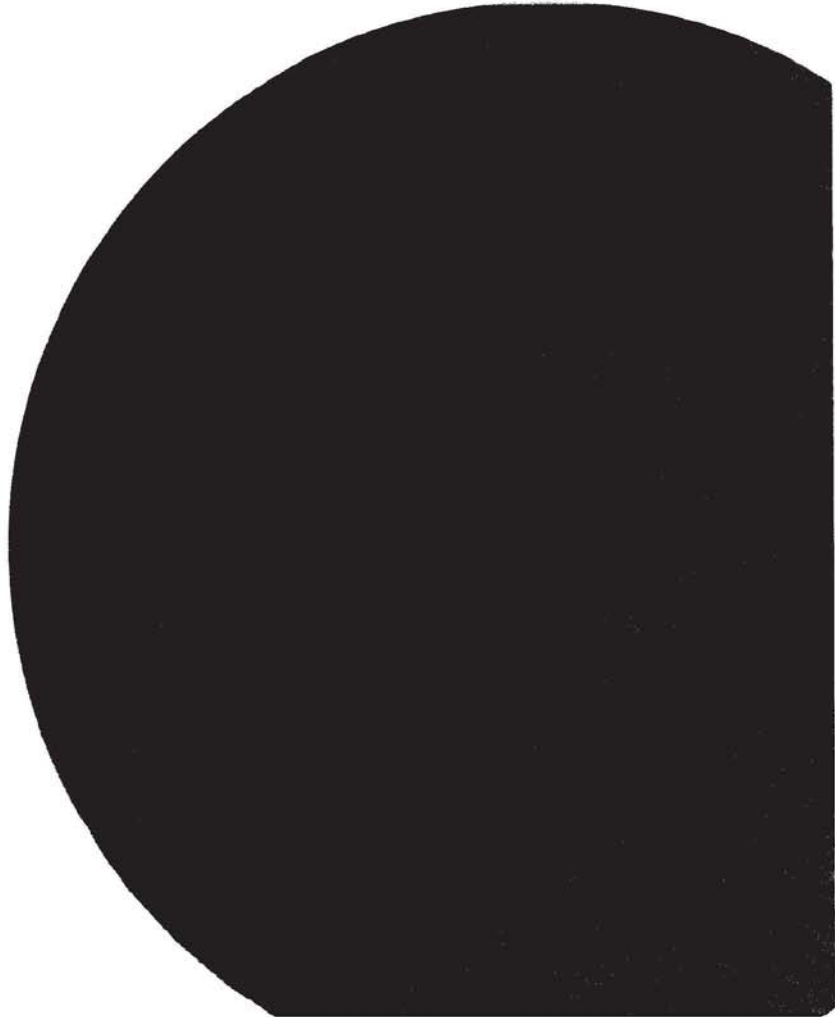
FARUK SALDIRAN

*"Doğu, başlı başına bir meslek dalıdır."
Benjamin Disraeli, Tanced.**

I- İslam'ın İlk Yüzyıllarında Müslüman Hıristiyan İlişkileri

Arap Yarımadası'na Hıristiyanlığın tam olarak ne zaman girdiği tespit edilmemekle birlikte, kilise bu tarihi Hıristiyanlığın başlangıcına kadar götürmektedir. Ancak bu, ilmî araştırmalara dayalı olmayan bir savdır.¹ Çok erken dönemlerde Hıristiyanların Arap yarımadasına gelip yerleştikleri veya Hıristiyan davetçilerin Araplar arasında müntesipler temin ettikleri konusunda bazı kaynaklarda bilgi verildiği kaydedilmektedir.²

İslamiyet geldiğinde Hıristiyanlık altı asırdan beri varlığını sürdürmekteydi. Başlangıcından itibaren üç asır boyunca, Roma makamlarının takibatına uğramış, Bizans imparatoru Konstantin'in 313'te "Milan Fermanı"yla serbestlik kazanmış, ilk ekümenik konsil yine bu imparatorun başkanlığında 325'te İz-

nik'te toplanmıştır. Miladî VII. asırda, Hıristiyanlık beş ekümenik konsilini toplamış, devlet dini olmuş, doktriner esaslarını hemen hemen tamamlamıştır. Ancak başta Hz. İsa'nın tabiatı olmak üzere birçok tartışmalı konu, kilise bünyesinden büyük ölçüde kopmalara sebep olmuştur.³

İslamiyet'in başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in, Hıristiyanlarla münasebeti dostane hudutlar içinde başlamıştı. Hatta vahyin ilk günlerinde Hz. Hatice'yi ve Hz. Muhammed'i teselli eden Varaka b. Nevfel de İncil'in el yazmalarına sahip olan bir Hıristiyandı.⁴ Risaletten üç yıl gibi kısa bir zaman sonra, Bizans'ın İran'a mağlubiyeti, Mek-

İslamiyet'in başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in, Hıristiyanlarla münasebeti dostane hudutlar içinde başlamıştı. Hatta vahyin ilk günlerinde Hz. Hatice'yi ve Hz. Muhammed'i teselli eden Varaka b. Nevfel de İncil'in el yazmalarına sahip olan bir Hıristiyandı.

ke'de Müslümanları üzmişti. Çünkü ehl-i kitap Bizans, Mecusî İran'a mağlup olmuştu. Nitekim Allah da kitap ehli Rumların galip geleceğini bildirerek Müslümanları teselli etmiştir.⁵

Medine döneminde Hıristiyanlarla münasebetlerde bir artış görülmektedir.⁶ Hz. Peygamber, Medine'de İslam devletinin temelini attıktan ve Medine halkını bu devlet yapısı içinde teşkilatlandırdıktan sonra komşu kabilelerle bir takım temaslar kurmayı hedeflemişti. Komşu ülkelerle yaptığı anlaşmalar⁷ ve savaşlar neticesinde İslam devletinin güvenliğini iyice sağlamlaştırmış ve bir takım devlet ve kabile reislerini İslâm'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'in bu daveti, Bizans'ın **Ninova**'da İranlıları mutlak olarak bir

hezimete uğratmasından sonraki döneme rastlamaktadır.⁸

İslam, Müslüman olmayanlara bir muhtâriyet vermiş; böylece onlar, sırf sosyal bünyelerinin gösterdiği özellikler sebebiyle yaşantılarına karışılmamıştır. Bu nedendir ki en emniyetli ve rahat olarak yaşadıkları ülkeler de İslam ülkeleri olmuştur.⁹ Müslümanlar onları ehli kitap içinde kendilerine daha yakın görmüşlerdir.¹⁰ Devlet kademelerinde dahi onlara görev vermişlerdir. Emevî (658-750) ve Abbasî (750-1500) halifeleri onları doktor, mütercim hatta idareci olarak görevlendirmişlerdi. Ayrıca Müslümanların başka din mensuplarına karşı gösterdikleri müsamaha, o dönemde hiçbir yerde rastlanmayacak derecede fazla idi.¹¹

İslam'ın doğduğu anda, ne onun diğer din ve kültür muhitleriyle kuracağı ilişkileri ne de onları bugüne taşıyan yolun uzunluk ve mahiyetini tahmin etmek mümkün olabilirdi. Her ne kadar İslamiyet ve Hıristiyanlık arasında başlangıçtan itibaren dostane ilişkiler kurulmuşsa da yine de her iki dinin kendini savunması, çoğu zaman karşı tarafı tenkit ederek haklılığını bu yolla ispatlama yöntemiyle olmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim, hem Hz. İsa hem de Hz. Meryem'den bahsederken hiçbir şekilde lüzumsuz teferruata girmez. İsrarla Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olamayacağını ve annesi Meryem'in iffetli olduğunu belirtir. Hz. İsa'nın kendisini ilah ilan etmediğini ve kendisine tapılmasını kabul etmediğini belirtir. Onun çarmıha gerilmediğini, aksine Allah'ın O'nu kendi katına aldığını açıklar.¹² Hıristiyanlığın temel savlarını Kur'an-ı Kerim bu suretle reddetmektedir. Bu sebeptendir ki erken dönemlerden başlamak üzere, uzun tarihî seyir içinde, her iki taraf diğerini tenkit eden veya tenkitlere cevap veren reddiyeler kaleme almışlardır.¹³

Müslüman Hıristiyan münasebetine dair en eski belgeler, Hıristiyanlarca yazılmış olanlardır. Müslümanların bu saha ile ilgili açıklamaları ise daha sonra, IX. asırda ortaya çıkmıştır.¹⁴ İslam topraklarında yaşayan Hıristiyanlar, eserlerini önceleri Süryanîce, daha sonra Grekçe, Kıptîce ve daha çok Arapça kaleme almaktaydılar. İkili münasebetler, önceleri karşılıklı tartışmalar, sonra mektuplaşmalar ve nihayet reddiyeler yazmak suretiyle devam etmiştir. Karşılıklı tartışmalarla ilgili Hıristiyanlara ait bilinen en eski yazılı belge Antakya Yakubî patriği Jean I (635-648)'in Mezopotamya Hıristiyanlarına yazdığı Süryanîce mektuptur.¹⁵ Amr b. Âs ile Mısır Yakubî patriği Benjamin arasında 643'de cereyan eden münakaşa; Nasturî rahip Abraham'ın 670'lere doğru bir Müslüman'la bir Hıristiyan arasındaki tartışmayı konu alan risalesi; ayrıca Nasturî patriği Timothée I ile Abbasî halifesi Mehdi (775-823) arasında 781'de cereyan eden dinî münakaşalar, buna benzer tartışmalar arasında zikredilmektedir.¹⁶

Batı Hıristiyanlığının başlatmış olduğu İslam aleyhtarlığı kampanyası, önemli ölçüde bu eserlerin kendilerine sağlamış olduğu olumsuz verilerden beslenmiş ve İslam'la ilgili oluşturulan olumsuz imaj siyasî alana kaydırılmıştır.¹⁷ Haçlı Seferleri'yle birlikte Hıristiyan Batı dünyası, İslam'a dair, karşıt fikirler sisteminin tam, derli toplu ve eğlendiren bir resmine büyük ihtiyaç duyuyordu. Bu ihtiyaç, bugünün tabiri ile sadece ötekini tanıma kaygısıyla açıklanamaz tabîî ki. Zira bu tanıma Batının işine yarayacak bir tarzda olmak zorundadır. Rodinson'un deyişiyle "Bu surette oluşturulacak Müslüman dünya tablosu, geniş halk kesimlerine İslam'ın iğrenç karakterini göstermeli, ama zamanın edebi zevkine de uymalıydı. Kısaca bu resim Haçlıların Müslümanlarla temasları sırasında

dikkatlerini çeken belirgin egzotik vasıflarını ihtiva etmeliydi."¹⁸ Yerel dağınıklıklara rağmen, Batının Hıristiyan üst kimliğinde bir araya gelmesi ve birlikte İspanya'nın Müslüman nüfustan temizlenmesi için bu olumsuz Doğu imajına ihtiyacı vardır. Bir yandan Doğu Hıristiyanları tarafından yazılan eserlerden yararlanarak, Doğu ve İslam'a yönelik küçük düşürücü tablolar sunulurken, öte yandan denklemin diğer tarafında yer alan Batı dünyası kendini yüceltmekteydi. Böylelikle, karşısına aldığı muhalif hareketin tehlikeli karakterini ve onun önderinin fasit faaliyetini durdurup yok etmeye çalışan bir kahraman konumuna kendiliğinden gelmekteydi.¹⁹

Kilise, Avrupa devletlerinin İslam güçlerine karşı koyabilmek için geliştirdikleri siyasetin ideolojik arka planını oluşturdu ve zamanla Avrupa ile özdeşleşti ve ona hükümdar oldu.

II- Batı Dünyasının Orta Çağ İslâm Algısı

Avrupa, bir kimlik olarak kendisini inşa edebilmek için her zaman 'ötekine' ihtiyaç duymuştur.²⁰ Her ne kadar Avrupada, Hıristiyanlık daha önceleri benimsenmişse de Hıristiyanlığın etkisinin en kesif yaşandığı dönem orta çağ olmuştur. Bu dönemin temel özelliği, Avrupa ülkeleri arasında birliği tesis etmeye çalışan kilisenin baskın otoritesidir. Bu dönemde kilise, Avrupa devletlerinin İslam güçlerine karşı koyabilmek için geliştirdikleri siyasetin ideolojik arka planını oluşturdu ve zamanla Avrupa ile özdeşleşti ve ona hükümdar oldu. Tahmin edileceği üzere bu durum, kilise ile dünyevî krallıklar arasında belli bir gerilim alanı ortaya çıkardı. Ancak, İslam dünyasının giderek genişlemesi, söz konusu iki güç bloğu arasındaki geri-

limi bir işbirliğine dönüştürdü. Haçlı seferleri işte bu siyasetin ve girişimlerin bir sonucu olarak gerçekleştirilmiştir.²¹ Papalık ve pek çok Hıristiyan, kiliselerin birleşmesine önem vermiş ve Doğu Hıristiyanları'yla ittifak kurma çabalarına girişmişlerdir.²²

Ancak bir konuda ittifak vardı ki o da gerek savaşla gerek savaşız, her ne şekilde olabilecekse, İslâm'ın inanç esaslarının kökten çürütülmesi gerektiği kanaatiydi.

VII. yüzyılda, İslam dünyası ve fetihlerle ilgili yazılan eserlerde, daha sonraki asırda olduğu kadar, tepkisel ve yanlış bilgilere rastlanılmamıştır. Fakat sekizinci yüzyılın ortalarında Yuhanna ed-Dimeşkî (675-749) tarafından kaleme alınan reddiye, İslam'a karşı yazılan reddiyelerin en önemlisiydi. Bu reddiye "gelecekteki bütün İslam karşıtı münakaşa eserlerinin cephanesi" olarak nitelendirilmiştir.²³ Batı Hıristiyanlığı'nın başlatmış olduğu İslam aleyhtarlığı kampanyası önemli ölçüde bu eserden faydalanmıştır. Bu olumsuz imajı pekiştirmek için yararlanılan bir diğer kaynak ise, Müslümanlarla yüzleşme imkânına erişmiş İspanyollar ve Sicilyalılardır. Ayrıca XII. yüzyılda Latin yazarların İslâm ve onun peygamberi hakkında ortaya atmış oldukları iftiralar da dikkatleri Hz. Muhammed'in hayatına çevirmişti.²⁵ Hz. Peygamber'i sihirbaz, sahtekâr, ikiyüzlü ve yalancı bir peygamber olarak tanıtan bu yazarlar, İslâmiyet'in dünyadaki başarılarının altında yatan temel etkenin İslâm'da cinsel hürriyetin ilan edilmesi olduğunu iddia ederler. İslâmiyet ise kıymetli taşlardan oluşan heykellere sahip, pagan (putperest) bir dindir. Bunun yanında, İslâmiyet'in çokça üzerinde durduğu temel bir özelliği de saldırganlık, kuvvet ve yıkıcılıktır.²⁶

XIII. yüzyıl Avrupa'sında, İslâm ve Müslüman milletler hakkındaki net bilginin nispeten artması, çok yönlü gelişme ivmesi kazanan siyasî ve ekonomik ilişkiler, bazı durumlarda gözlenen karşılıklı övgüler, Müslüman zemininden yükselen ilmî ve felsefî bilginin takdir edilmesi²⁷ vb. hususlar, bu yüzyıl Batı'sını İslam algısı hususunda iki kampa bölmüştür.²⁸ Bir taraf Haçlı Seferleri'ni lüzumsuz görüp buna karşı bir tutum sergilerken; diğer taraf ise daha iyi donatılmış ve sayıları çoğaltılmış bir orduyla tekrar Haçlı Seferleri düzenlemek gerektiğine inanmaktaydı. Ancak bir konuda ittifak vardı ki o da gerek savaşla gerek savaşız, her ne şekilde olabilecekse, İslâm'ın inanç esaslarının kökten çürütülmesi gerektiği kanaatiydi. İşte tam da bu sebepten ötürü, İslâm'ı daha derinden ve yakından tanımak ve bunun için de dil bilmek gerekiyordu. Bu amaçla Becon (ö. 1294) daha sonraları ise Raimundus Lullus (ö.1316) gibi kişiler, askerî çabaların tek başına yetmediğini ve bu çabaların misyonerlik çabalarıyla da desteklenmesi gerektiğini seslendirmeye başlamışlardı. Bu faaliyet yabancı dil ve öğretilerin araştırılması temeline dayanmalıydı. 1312 Viyana Konsili bu görüşü, özellikle de Arapça'nın araştırılması fikrini benimsemiştir.²⁹

XIV. yüzyıl Latin Avrupa'sı, iç ideolojik çatışmaların ağında çırpınmaktaydı. Nitekim 1291'de Akka'nın düşmesi, Moğolların İslam'ı seçmesi ve Nasturî Hıristiyanlar'ın ortadan kalkması gibi sebepler, Haçlı Seferleri'ne bağlanan umutları sona erdirmişti. Kendi içine kapanan Avrupa ideolojik açıdan İslâm'a büyük bir değer vermekteydi. İslâm, Avrupalılar'ın kendi iç çatışmalarında kullandıkları bir araç durumuna sokulmuştur. Mesela John Wiclif (ö. 1320-84) için asıl olan kilisenin reforme edilmesi idi; İslâm'ın çöküşü ancak aslî Hıristiyanlık inancına rücû et-

mekle mümkündü. Wiclif, İslâm'a yöneltilen eleştirilerin Hıristiyanlığın bünyesine de musallat olduğunu, kilisenin İslâmîleştiğini, kurtuluşun ise ancak bir arınma ve asla dönüşle sağlanabileceğini savunmaktaydı.³⁰ Bu dönemin temel özelliği İslâm'a karşı saldırgan tutumun tekrar hortlamasıdır.

XVI. yüzyılın sonunda birbirlerine zıt sosyal ve tarihî bütünlükler olarak doğu-batı sembolleştirilmesi henüz açık bir şekilde belirmemiştir. Ama şartlar böylesi bir durum için olgunlaşmıştır.³¹ Rodinson'a göre yakın siyasî ilişkiler, ticarî değişim, Doğuya çok sayıda gezgin ve misyonerin gitmesi, keza ideoloji ile hegemonya ve Avrupa Hıristiyan birliğinin çöküşü, Müslüman Doğuya daha objektif bakışı kolaylaştırıyordu. Onların gelenekleri artık Hıristiyan ahlakından az veya çok sapmalar kriteriyle ele alınamazdı. Osmanlının siyasî, ekonomik ve askerî yapısı inceleme konusu oluyordu. Yapılan bazı eleştirilere rağmen bu oluşan tabloda bir bütün olarak Müslüman Doğu zengin ve marmur çevresiyle harikulade binaları, erişilemez gösterişteki eşsiz saraylarıyla yüksek bir medeniyetti. Rönesans eserlerine de bu tablodan epey motif aktarılmıştır.³²

III- Aydınlanma Çağı, Doğu Ve İslâm İmaji

Avrupa'da XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIX. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan zaman diliminde; önde gelen bir takım filozofların, akıllı insan hayatında mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insanın zihniyle, şuurunu bilginin ışığıyla aydınlatma yönündeki çabalarıyla seçkinleşen kültürel devreye, aydınlanma dönemi denir.³³ Aydınlanmayı "*insan aklını kendisinin kullanmaya başlaması*" şeklinde tanımlayanlar da mevcuttur.

XVIII. yüzyıl aydınlanmasının ana özelliği ise, laik bir dünya görüşünü kendisine tam bir şuurla temel yapması ve bunu hayatın her

alanında tutarlı olarak gerçekleştirmeye çalışmasıdır.³⁴ Ortaçağ'da başlayan din-bilim çatışması, Rönesans'ta bilimin bağımsızlığı sürecini gündeme getirmişti. Aydınlanma çağında ise bilim dinden soyutlanarak sekularizasyona uğramıştır. Bilime değerinden fazla güvenilirlik atfetme bu çağda, Batılı düşünür ve filozofların hareket noktasını oluşturmuştur. Pozitivizm gelişmeyi aklın zafarıyla sembolleştirmiştir.³⁵

Aydınlanma çağı, Avrupa'da, Doğu'yu dinî olmayan kaygılarla araştırma yolunu açması yönüyle oryantalist çalışmaların akışını etkileyen önemli bir devredir. Bu değişim aydınlanmanın akılcı, ilerlemeci ve dünyevî ideolojisinde yatmaktadır. Rasyonellik ve izah edebilme gayreti, Hıristiyanlığa karşı çıkan bir yön bile kazanıyordu. Hıristiyanlıkla rekabet halinde olan bu dinî ideoloji (İslâm), tarafsız ve hatta sempatiyle araştırılıyordu. Hıristiyanlığın karşısında bu kadar diri duran bu yeni ideolojinin değerleri aranmaktaydı.³⁶ XVII. yüzyılda pek çok yazar İslâm'ın dogmatik olarak çarpıtılmasına ve Ortaçağ'ın ön

XVIII. yüzyıl aydınlanmasının ana özelliği ise, laik bir dünya görüşünü kendisine tam bir şuurla temel yapması ve bunu hayatın her alanında tutarlı olarak gerçekleştirmeye çalışmasıdır.

yargılarına karşı çıkmaktaydı. Özellikle de İslâm'ın Hıristiyanlığın akla aykırı doğmalarından tamamen uzak oluşu, mistik tasavvurlar ve mistik adaletlere az yer vermesi üzerinde duruluyor; tek bir kelimeyle, İslâm'ın pek çok aydınlanmacının kabul ettiği "*deizm*"e yakın bir din olduğu düşünülüyor, tarihî düzlemde onun medenîleşmedeki rolü ön plana çıkarılıyordu.³⁷

Netice itibarıyla, aydınlanma çağında Doğu-

ya bakış ortaçağ kadar ön yargılı ve düşmanca değildi, ancak tamamen objektif ve iyi niyetli olduğu da söylenemez. Ortaçağ'a ait bazı klişeler hâlâ kullanılmakla birlikte, İslâm ve Doğuya bakış ve onu algılayış, aydınlanmanın doğurduğu "objektif ve akla dayalı" bakış açısının izlerini taşımaktaydı. İslâm artık peşin hükümlerle yargılanmamaktadır. Yine de bu dönemde dinlerin tarihsel köklerini ve antropolojik temellerini sorgulayan eleştirel yaklaşımlardan dolayı İslâm da yargılanmıştır. Sanatsal faaliyetlerde de yaygın olarak işlenen İslâm dini bu dönem sanatçı-

Bu dönemin temel bir karakteristiği de oryantalistlerin daha edilgen, İslâm ve Doğu medeniyetinin ise daha etkin bir konumda olmasıdır. Bu dönemin oryantalist çalışmalarındaki temel motivasyon aracı, başka bir kültürü ve hatta kendi üzerine egemen olan bir kültürü tanımadır.

ları tarafından, Hıristiyanlığa doğrudan yöneltilmedikleri eleştirilerini onun üzerinde dile getirdikleri bir araç olarak da kullanılmıştır.³⁸ Yine bu dönemin temel bir karakteristiği de oryantalistlerin daha edilgen, İslâm ve Doğu medeniyetinin ise daha etkin bir konumda olmasıdır. Bu dönemin oryantalist çalışmalarındaki temel motivasyon aracı, başka bir kültürü ve hatta kendi üzerine egemen olan bir kültürü tanımadır.³⁹

IV- Oryantalizmin Akademik Ve Kurumsal Bir Disiplin Olarak Ortaya Çıkışı

Batı'nın İslam dünyası imajı ve İslam alanındaki çalışmalarının tarihî arka planının varlığını Doğu ile Batının varlığı kadar eskilere götürmek mümkündür.⁴⁰ Oryantalizm bir yönüyle Doğunun Batı tarafından incelenmesi şeklinde bir algılama biçimi olduğu gibi, bir yönüyle de Batının bizzat kendisinin fikirleri-

nin, eylemlerinin, ilgilerinin, tarzlarının ve açık ya da gizli bütün formları içinde şu anın bilincine varmasının en önemli aracı olarak da görülebilir.⁴¹ Çünkü "Avrupa'nın kendisini bir kültürel kimlik olarak konumlandırabilmesi için ötekine ihtiyacı vardır. Bu öteki de Doğu olarak işaretlenir. Batıdan farklı ama ondan aşağı, barbar, ilkel bir Doğu imgesidir. Oryantalizm bu işaretlemenin dalıdır".⁴²

"Oryantalizm", Latince "Orient" kelimesinden türetilmiştir. Doğu anlamında kullanılan "Orient" in Arapça karşılığı "Şark" kelimesidir ve Avrupa kültürünün dışında kalan dünyadaki diğer kültürler manasına da gelmektedir. "Oryantalizm" kelimesi de "Doğululuk, Doğu beğenicisi, doğu bilimleri, şarkiyat anlamlarına gelip; Doğu tarih, dil ve edebiyatlarıyla uğraşan ilim kollarına toplu olarak verilen bir isimdir. Oryantalist ise, Doğu dilleri ve Doğu bilimleri uzmanı, müsteşrik anlamına gelip, şark topluluklarının tarihini, dinini, dilini, edebiyatını, folklorlarını ve diğer tüm yörelerini araştırıp tespate çalışan Batılı ilim adamı demektir."⁴³

Oryantalizmin kavram olarak gelebileceği bütün anlamları en iyi anlayanların başında zikredebileceğimiz Edward W. Said, Oryantalizm adlı eserinde, oryantalistin genel kabul gören manalarını şöyle sıralamaktadır: "Antropolog, sosyolog, tarihçi ya da dil bilimcisi olsun, özel yahut genel bir açıdan şark'ı öğreten yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır... Oryantalizmin daha geniş bir manası vardır: Oryantalizm Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir düşünüş biçimidir... Şimdi oryantalistin üçüncü anlamına geliyorum: on sekizinci yüz yıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek, oryantalist şark ile uğraşan toplu müessesedir, yani şark hakkında hükümlerde bulunur, şark hakkında kanaatleri

onaydan geçirir, şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir, kısacası 'Doğu'ya hâkim olmak onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için 'Batı'nın bulduğu bir yoldur."⁴⁴

Modern döneme geldiğimizde İslâm konusunda ilk ciddî akademik çalışmaların ortaya çıktığını ve bu yüzyıllardan itibaren Sorbonne, Oxford ve Cambridge gibi üniversitelerde, İslâm tarihi ve kültürünün araştırılması için kürsüler kurulduğunu görmekteyiz. Bu çalışmalar bir asırlık Kuluçka döneminden sonra Edward W. Said'in "*Oryantalizm*" adını verdiği müstakil bir bilgi sahasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bin yıldan fazla bir süre İslâm hakkında doğrudan bilgi elde etme ihtiyacı duymayan Batı dünyası, İslâm hakkında yüz yıl gibi kısa bir sürede on binlerce akademik çalışma yapar, binlerce kitap, makale ve dergi yayınlar. İslâm hakkındaki maddî bilgi artık yeni bir safhaya girmiştir.

XIX. yüzyılda üç eğilimin göze çarptığını ifade eden Maxime Rodinson bunları şöyle sıralamaktadır: Diğer medeniyetleri ham gören faydacı ve emperyalist Batıcı üstünlük anlayışı; artan fakirliğin cazip hale getirdiği büyük doğu ile ilgilenmekten zevk alan romantik,⁴⁵ egzotizm⁴⁶ ve esas ilgisi geçmiş dönemlerde olan ihtisaslaşmış ilim adamlığı. Rodinson bu üç eğilimin birbirini destekleyen ve tamamlayan unsurlar olarak var olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷

Romantik egzotizmin Batı ile Doğu arasındaki ilişkilerden değil, artık acayip ve garip şeyleri şiddetle arzulayan Batılı duyarlılıklarının iç değişiminden kaynaklandığını söyleyen Rodinson, Batı'nın yabancı olanı aynı zamanda hep tuhaf olarak gördüğünü söylemektedir.⁴⁸ Romantikler, yaşadıkları çağların ve toplumun sınırlamalarından ve sıkıntılarının

dan kaçan kimseler konumundaydılar. Yaşadıkları toplumlarda paranın en büyük değer haline gelmiş olmasından hiç memnun değillerdi. Bu şartları derin ilgileriyle çatışan unsurlar olarak gören aydınlar düzene, kurallara ve klasisizme baş kaldırmış insanlar olarak muhalif cenahta beliriyorlardı. Bu dönemde Doğu, romantiklerin söz konusu şartlardan kurtulma ihtiyaçlarını giderebilecekleri bir mekân olarak gözükmektedir.⁴⁹ Yine Rodinson edebî ve sanatsal oryantalizmi, Müslüman Doğu ile ilgili olayların, özellikle de XIX. yüzyılda Batılı siyasetçilerin bü-

Diğer medeniyetleri ham gören faydacı ve emperyalist Batıcı üstünlük anlayışı; artan fakirliğin cazip hale getirdiği büyük doğu ile ilgilenmekten zevk alan romantik, egzotizm ve esas ilgisi geçmiş dönemlerde olan ihtisaslaşmış ilim adamlığı.

yük problemlerinden birisi olan 'şark meselesi'nin teşvik ettiğini belirterek şöyle devam eder: "Romantik egzotizmin temelleri Byron'u cezbeden Grek bağımsızlık savaşındadır. (Byron, 1824'te bu savaşta öldü) ve bu savaş ilk oryantalist resmin (Delacroix'in aynı yılda sergilenen *Le Massacre de Scio* adlı tablosunun) konusu olmuştur. Bu tabloda ve Victor Hugo'nun şiir koleksiyonu *Les Orientales* (buradaki ilk şiir 1825 tarihlidir)'inde halk imajında gelişen ve uzun süre devam eden Romantik Doğu imajı, bütün esaslarıyla yer almaktadır. Bunlar renk cümbüşü, görkem ve vahşî gaddarlık, harem ve saray, kesik başlar ve çuvallar içinde İstanbul Boğazi'ne atılan kadınlar, gök mavisini kubbe-lerin yuvarlaklığı, Akdeniz'e özgü yelkenli kayıklar ve hilâl sancaklı iki direkli gemiler, minarelerin süzülerek yükselen beyazlığı, vezirlerle odalıklar ve hadımlar, palmiyeler

altındaki serin pınarlar, boğazları kesilen gayr-i Müslimler, savaşta üstün gelenlerin doymayan ihtiraslarına maruz esir kadınlardır. Batılılar bizzat doğuya gittiklerinde bile aradıkları imaj buydu; gördüklerini insafsızca seçip ayırıyorlar ve zihinlerine önceden yerleşen tablo ile uyuşmayanları yok sayıyorlardı".⁵⁰

Özellikle, XIX. yüzyılın ortalarından sonra, Avrupalının Doğu imajını şartlandırmada rol oynayan en büyük olay emperyalizm idi.⁵¹ Değişen güç dengelerinin belirlediği ilişkiler, bu yüzyıl özelinde, uluslar arası bağlamda değerlendirildiğinde, Müslüman dünya ile özdeşleşen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu güç ve gelişme dengesi içinde gerileyen ve zayıflayan konumuna bağlı olarak, farklı ve yabancı olan bir dünyanın kısa zamanda yenilebileceği kanaatini telkin eder mahiyettedir. Yunanistan'ın bağımsızlığı, İngiltere ve Fransa'nın ele geçirdikleri sömürgeler bu kanaati, teyit eder.⁵² Avrupa'nın ekonomik, teknik, askerî, siyasî ve kültürel üstünlüğü karşı konulamaz bir hale gelmiş, Doğu ise

Özetle söyleyecek olursak: XIX. asır, tarihin Avrupa-merkezli bir yönde akışını sağlamak için gerekli olan entelektüel zihniyetin oluştuğu, bilgi birikiminin hazırlandığı, bu bilgi dünyasına has kuramların ve kurumların teşekkül etmeye başladığı -hatta büyük oranda tamamlandığı- bir asırdır.

tamamen geri kalmış bir görüntü arz etmekteydi. Gücün görünmez silahı sayılan bilgi ve ekonomik kuvvetin artmasına paralel olarak, geri kazanılan öz güvenin de etkisiyle Doğu hakkında yeniden bir tablo çizilecektir. Doğunun bile kabullenmek durumunda kaldığı Avrupa merkezizetçiliğinin de tesiri altında çizilecek bu yeni tabloya göre Doğulu ülkeler artık "Hayranlık duyulan bir mazinin yozlaş-

mış şahitleridir. Bu ülkeleri kalkındırma, modernize etme düşüncesi, coşkuyla karşılanmıyordu. Hem neden modernize edileceklerdi ki bu onların tek çekicilikleri olan egzotikliklerini yok ederdi."⁵³

XIX. asrın ikinci yarısında, Avrupa'nın Doğu hakkındaki görüşünü belirleyen en önemli olay emperyalizm olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun çöküşü, İran'ın çözülmesi, bir taraftan hızlıca sürerken, öte taraftan Avrupa'nın siyasî, ekonomik, askerî ve kültürel üstünlüğü gittikçe artmaktaydı. Bu durum ise zaten mevcut olan Avrupa-merkeziciliğini daha da perçinlemiştir.⁵⁴ Batılıların Avrupa-merkezli bu tarih anlayışını en çarpıcı şekilde Toynbee şöyle izah etmektedir: "Batı medeniyetinin maddi alanda eriştiği âlemşümul başarıdan kaynaklanan yanılsamanın ötesinde, 'medeniyetin sadece bizim içinde olduğumuz tek bir akışı vardır ve diğerleri ya ona bağımlıdırlar ya da çöl kumları arasında kaybolmaya mahkûmdurlar' varsayımını içeren tarihin birliği temelli yanlış kavramsallaştırması, temelde üç kaynağa indirgenebilir: Benmerkezci yanılsama, değişmeyen Doğu yanılsaması ve düz bir çizgi üzerinde ilerleme yanılsaması."⁵⁵

Özetle söyleyecek olursak: XIX. asır, tarihin Avrupa-merkezli bir yönde akışını sağlamak için gerekli olan entelektüel zihniyetin oluştuğu, bilgi birikiminin hazırlandığı, bu bilgi dünyasına has kuramların ve kurumların teşekkül etmeye başladığı -hatta büyük oranda tamamlandığı- bir asırdır. Avrupalılar artık, tarihin gerisinde kalan ve bu tarihin edilgen unsurları olan alanları yönlendirmek üzere harekete geçmeye hazır hale gelmişlerdir. 1873-1921 tarihleri arasında peş peşe tam on altı büyük oryantalist kongrenin toplanmış olması bu devasa hareketin kapsam ve boyutu hakkında yeterli derecede bir fikir vermektedir sanırım. Aslında bakıldığında,

Eurocentric yaklaşımı sonucunda Batı dünyası, Doğu ile Batı arasında giderilmesi mümkün ol(a)mayacak derecede farklılıklar bulunduğunu, değişmez temel bir yargı olarak benimser. Mümkün olan tek bir evrensellik vardır o da: Avrupa modelini bütün yönleriyle benimsemek- bu benimseyiş de zorunludur. Modernleşme için zorunlu görülen bu benzeyiş ise Avrupa-dışı topluluklar için pek mümkün görünmemektedir. Zira onların Batı toplumlarına uyum sağlamalarına engel teşkil eden çok belirgin "doğulu" özellikleri vardır. Durum bu şekilde olunca Avrupa modelini benimseme ihtimalleri gelecekteki belirsiz bir döneme bırakılan batı-dışı toplumların, şimdilik yozlaşmış, egzotik kültürleriyle Avrupa'nın siyasî hâkimiyeti altında kalması Batılıların tercih ettiği seçenek olmalıdır.

V- Sonuç

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: 11 Eylül 2002 tarihinde *New York*'taki ikiz kulelere yapılan uçaklı saldırı sonrasında ABD Başkanı George W. Bush'un tüm Batılı toplumları yeni bir '*Haçlı Seferi*'ne davet etmesi, İtalya eski Başbakanı Silvio Berlusconi'nin İslâm'ın ilerlemeye engel olduğu şeklindeki sözleri, Danimarka'da bir gazetenin, Hz. Peygamber'i şiddet yanlısı ve terörist olarak karikatürize etmesiyle başlayan ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerindeki gazetelere de sıçrayarak Batıda İslâm Peygamberi'ne karşı yürütülen organize hareket dalgası ve son olarak da papa 16. Benedict'in İslâm'ı akıl dışılık ve şiddetle itham eden talihsiz açıklamaları, geçmişte İslâm'a ilişkin üretilen olumsuz imgelerin tüm canlılığıyla Batılı insanın şuur altındaki yerini koruduğunu gösteren örneklerdir. Bütün bunların yanı sıra, Batı dünyasında yazılı ve görsel iletişim ve basın araçlarının olayları sunuş biçimleri ve Hollywood sinemasının yaygın bir biçimde

Eurocentric yaklaşımı sonucunda Batı dünyası, Doğu ile Batı arasında giderilmesi mümkün ol(a)mayacak derecede farklılıklar bulunduğunu, değişmez temel bir yargı olarak benimser. Mümkün olan tek bir evrensellik vardır o da: Avrupa modelini bütün yönleriyle benimsemek- bu benimseyiş de zorunludur.

kullandığı İslâm ya da Müslüman imajı göz önünde bulundurulduğunda, tüm değişim iddialarına rağmen, batının genelde doğuya, özelde İslâm'a bakışına hâlâ hâkim durumdaki belli ön yargıların devam ettiğinin resmi ortaya çıkmaktadır.

Günümüz şarkiyatçılığı geleneksel çizgisini birçok yönden artık değiştirmek zorunda kalmıştır. Eski ilgi alanları yerine günümüz dünyasında şekillenen yeni hadiseler, çalışma alanlarını belirlemektedir. Oryantalist çalışmalarda, Avrupa'da kamuoyunu bilgilendirme ve devlet adamlarının Doğu ile ilgili siyasetlerinde etkin olabilme geleneği büyük oranda yerini İslam dünyasının geleceği üzerine projeler üreterek ona yön vermenin planlarını yapmaya terk etti. İslam dünyasında değişimlerin "entegrasyon" olarak takdimi, İran devrimi, İsrail-Filistin sorunu, İran-Irak savaşı, Lübnan'da iç savaş, Çeçenistan, Filipinler, Bosna ve Kosova bağımsızlık savaşları, Doğu Türkistan, Afganistan, Hint alt kıtası, Sudan, Somali, Nijerya gibi ülke ve bölgelerdeki sıcak gelişmeler, ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) çerçevesindeki Irak'ı işgali, İsrail'in Lübnan'a saldırması ve Filistinlilere yönelik şiddetin dozunu artırması, ayrıca ABD'nin İran ve Suriye'yi doğrudan hedef alan ve tehdit eden sözleriyle Orta Doğu'daki mevcut gerilimi tırmandırması vb. muhtemel gelişmeleri de kapsayacak konularla ilgili çok sayıda eser ve makale yayınlandı ve yayınlanmaya da devam etmektedir. Yine Avrupa'da sayıları yirmi milyonu geçkin

Müslüman nüfusun günlük yaşantıları da modern şarkiyatçıların ilgilenmek durumunda oldukları konular arasına girmeye başladı bile.⁵⁶ ■

dipnotlar

- * Said, Edward, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Kesif Kolu* (çev. Selahaddin Ayaz), 11.
- ¹ Aydın, Mehmet, Hz. Muhammed [As] Devrinde Müslüman Hıristiyan Münasebetlerine Bir Bakış, 51.
- ² Harman, Ö. Faruk, *Hıristiyanların İslâm'a Bakışı*, 81.
- ³ Harman, a.g.m., 96.
- ⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev: M. Said Mutlu), I / 411.
- ⁵ Er-Rum, 30/5.
- ⁶ Aydın, a.g.m., 85.
- ⁷ Bu anlaşmalar için bkz: Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I / 118-178.
- ⁸ Hamidullah, a.g.e., I / 206-216.
- ⁹ Hamidullah, a.g.e., I / 206-126.
- ¹⁰ Hamidullah, *İslâm'a Giriş* (çev: Kemal Kuşçu), 45.
- ¹¹ Maide, 5 / 55.
- ¹² Harman, a.g.m., 97.
- ¹³ Âl-i İmran 3 / 55, Nisa, 4 / 158; Maide, 5 / 117; Mer-yem, 19 / 29.
- ¹⁴ Müslümanların, Hıristiyanlıkla ilgili yazdıkları reddiyeler ve tartışma konularına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, Konya, 1969, İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ¹⁵ Harman, a.g.m., 97.
- ¹⁶ Harman, a.g.m., 97.
- ¹⁷ Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine*, 18.
- ¹⁸ Dere, Ali, *Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç: Oryantalizm*, 63.
- ¹⁹ Dere, a.g.m., 62-63.
- ²⁰ Yavuz, Hilmi, "Oryantalizm" Üzerine Bir Giriş Denemesi, 59.
- ²¹ Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine*, 17.
- ²² Rodinson, Maxime, "Oryantalizmin Doğuşu" (çev. Ahmet Turan Yüksel), 172.
- ²³ Hüseyin, Asaf, *Batı'nın İslâm'la Kavgası* (çev. Metin Kardeşhan), 13.
- ²⁴ Bulut, a.g.m. 18.
- ²⁵ Bulut, a.g.m. 18.
- ²⁶ Cuayyıt, Hişam, *Avrupa ve İslam* (çev: Kemal Kahraman vd.), 18; Yavuz, a.g.m., 55.
- ²⁷ Dere, a.g.m., 65.
- ²⁸ Bulut, a.g.m., 19.
- ²⁹ Dere, a.g.m., 64; Bulut, a.g.m., 19.
- ³⁰ Dere, a.g.m., 66; Bulut, a.g.m., 19, 20.
- ³¹ Bulut, a.g.m., 20.
- ³² Rodinson, *Oryantalizmin Doğuşu*, 171-172; Bulut, a.g.m., 20,21.
- ³³ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 74.
- ³⁴ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, 291.
- ³⁵ Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, 117.
- ³⁶ Rodinson, a.g.m., 173-174.
- ³⁷ Rodinson, a.g.m., 174.
- ³⁸ Bulut, a.g.m., 23; *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, 71,72.
- ³⁹ Davutoğlu, Ahmet, *Batıdaki İslâm Çalışmaları Üzerine*, 41.
- ⁴⁰ Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, VII.
- ⁴¹ Kahraman, Kemal, *Oryantalizmin Gözünde Divan şiiri*, 296.
- ⁴² Yavuz, Hilmi, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, 56.
- ⁴³ Bedir, Ahmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Oryantalizmin Entellektüelimizdeki Etkileri*, 189.
- ⁴⁴ Said, *Oryantalizm*, 15-16.
- ⁴⁵ XIX. yüzyıl başlarında batılı Avrupa sanat ve edebiyatında Romantizmin hâkim olmaya başladığı dönem.
- ⁴⁶ Başka ülkelere ait olanları benimseme eğilimi.
- ⁴⁷ Rodinson,Maxime,*Oryantalizmin Doğuşu* (çev.Ahmet Turan Yüksel),176-177.
- ⁴⁸ Bulut, a.g.m., 27;Rodinson, a.g.m.,177,178.
- ⁴⁹ Rodinson,a.g.m.,177.
- ⁵⁰ Rodinson, a.g.m., 179-180; ayrıca bkz: Dere, Ali, *Doğu ve Batı Karşılaşmasında Bir Süreç, Oryantalizm*, 67-73.
- ⁵¹ Rodinson, a.g.m., 181.
- ⁵² Dere, a.g.m., 68.
- ⁵³ Rodinson, a.g.m., 178,181; Dere, a.g.m., 68,69.
- ⁵⁴ Davutoğlu, a.g.m., 43.
- ⁵⁵ Toynbee'den iktibas için bkz.Rodinson, a.g.m., 181; Bulut, a.g.m., 31.
- ⁵⁶ Kavas, Ahmet, *Geçmişten Günümüze Fransız Şarkiyatçılığı ve Kurumları*,111, 113,115.